

Kirił MARINOW
(Łódź, UŁ)

TWIERDZA EMONA

Na nadmorskich stokach średniowiecznego Hemusu

Pasma gór Starej Płaniny, które w średniowieczu znane było przede wszystkim pod nazwą Hemusu, a w okresie osmańskim jako Bałkan, ciągnie się łukiem od tzw. Żelaznych Wrót na Dunaju na północnym zachodzie do wybrzeży Morza Czarnego na wschodzie. Przecina w ten sposób tereny współczesnej Bułgarii na dwie części, oddzielając Nizinę Naddunajską na północy od obszarów Niziny Górnotrackiej na południu¹. Rolę strategicznej bariery o znaczeniu militarnym spełniało ono zarówno w okresie antyku, jak i średniowiecza, gdy na jego obszarze wznoszono różnego rodzaju obiekty architektury obronnej – wały ziemne, przegrody drewniane, mury kamienne, obozy ziemne czy murowane twierdze. Pasma górskie i fortyfikacje wzmacniające jego naturalną obronność odegrały ważną rolę w dziejach konfliktów zbrojnych pomiędzy Bizancjum a Bułgarią, i to na przestrzeni całego okresu współistnienia tych dwóch tworów państwowych (tj. pomiędzy schyłkiem VII a pocz. XI oraz końcem XII aż do XIV wieku)². Zauważyć wypada, że przez większość tego okresu góry znajdowały się w rękach Bułgarów. Fortyfikując ich wnętrza nie zapomnieli oni również zabezpieczyć brzegów Morza Czarnego, do którego opadały wschodnie stoki staropłanińskie. Wynikało to między innymi ze świadomości, że szczególną siłą Bizancjum była cesarska flota wojenna, która umożliwiała wysadzenie wojsk na niewielkich plażach pomiędzy nadbrzeżnymi wzniesieniami Hemusu, lub u ujść rzek wypływających z wnętrza gór i wpadających do morza. Statki bizantyńskie mogły również wykorzystywać jako dogodną przystań zatoki, osłonięte cyplami morskimi, które dawały schronienie przed groźnymi wiatrami z północy. Dodatkowo, tradycja funkcjonowania twierdz nadmorskich na tym terenie sięgała okresu

¹ Por. H. Maruszczak, *Bulgaria*, Warszawa 1971, 120-125 i 294-295; P. Burchard, *Bulgaria*, Warszawa 1980, 13-14, 15 i 177; V. Nikolov – M. Jordanova, *Planinite v Bălgarija*, Sofija 2002, 9.

² Ogólnie na ten temat por. P. Mutafčiev, *Balkanăt v našata istorija*, w: tenże, *Kniga za bălgarite*, red. V. Gjuzelew, Sofija 1987, 65-90; E. Kojčeva, *La rôle de Hemus dans le destin historique de la Péninsule Balkanique au moyen âge*, „Bulgarian Historical Review” 28 (2000) 87-91.

wczesnobizantyńskiego. Bułgarzy sięgali więc do niej, odbudowując ruiny dawnych umocnień bizantyńskich, jak również wznosząc zupełnie nowe fortyfikacje. Wydaje się również, że niektóre spośród nadmorskich twierdz wzniesli sami Bizantyńczycy, w okresie, gdy terytoria te, na długi okres, zostały ponownie włączone w obręb cesarstwa, a więc po roku 1000. Po restytucji państwowości bułgarskiej w 1185 r., te z nich, które istniały wcześniej, sukcesywnie dostawały się we władanie Bułgarów³.

Niniejszy artykuł stanowi pierwszy z kilku tekstów, poświęconych bułgarskim twierdzom czarnomorskiego wybrzeża Starej Planiny. Choć w moich rozważaniach pojawiają się różnorodne kwestie, związane z istnieniem tych umocnień, to jednak koncentrować się będę przede wszystkim na ich znaczeniu w kontekście bizantyńsko-bułgarskich zmagani zbrojnych.

I. NAZEWNICTWO I LOKALIZACJA UMOCNIEŃ

W związku z walkami bizantyńsko-bułgarskimi, Emona, która stanowi przedmiot niniejszych rozważań, wymieniona została dopiero w 2. poł. XIII wieku. Manuel Files, nadworny poeta bizantyński z 1. poł. XIV wieku stwierdził, że podczas swojej antybułgarskiej kampanii zbrojnej w 1278-1279 r. знамениты вóдз bizantyński, Michał Dukas Glabas Tarchaniotes,

„zyskał całą okolicę Emony (Αἰμονος), [...] zanurzył miecz we krwi (αἵμασι) Bułgarów”⁴.

W występującej w tekście greckim grze słów, pomiędzy nazwą wymienionej twierdzy a przelaną krwią bułgarskich wojowników, znajdujemy odniesienie do popularnej w Bizancjum etymologii nazwy gór Hemus – od gr. τὸ αἷμα, -ατος, czyli *krw*⁵. Biorąc pod uwagę powyższy zapis nazwy omawianego umocnienia nie można zgodzić się z interpretacją, wedle której wywodzi się ona z greckiego

³ W sprawie datacji por. I. Božilov – V. Gjuzev, *Istorija na srednovekovna Bălgarija VII-XIV vek*, Sofija 1999, 322-323 (rok 1000); G. Prinzing, *Demetrios-Kirche und Aseniden-Aufstand. Zur chronologischen Präzisierung der Frühphase des Aseniden-Aufstandes*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta” 38 (1999-2000) 257-265 (rok 1185).

⁴ Μανουὴλ Φιλῆς, *Εἰς τὰ τοῦ πρωτοστράτορος ἐκείνου τοῦ θαναστοῦ στρατηγήματα*, w: Ch. Loparev, *Vizantijskij poet Manuil Fil k istorii Bolgarii v XIII-XIV veke*, Sankt Peterburg 1891, 51^{183, 185}: „Τὸν Αἰμονος δὲ πάντα κερδάνας τόπον. [...] Ἰτοῖς Βουλγάρων αἵμασι βάψας τὸ ξίφος!”. Jeśli nie zaznaczono inaczej wszystkie tłumaczenia w tekście pochodzą od autora artykułu.

⁵ Por. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, ed. E.A. Sophocles, Cambridge (USA) – Leipzig 1914, 93; *A Patristic Greek Lexicon*, ed. G.W.H. Lampe, Oxford 1961, 48; *A Greek-English Lexicon*, ed. H.G. Liddell – R. Scott, Oxford 1996, 38; *Słownik grecko-polski*, t. 1, oprac. O. Jurewicz, Warszawa 2000, 15; zob. też V. Beševliev, *Geografijata na Bălgarija u vizantijskite avtori*, „Izvestija na Narodnija Muzej – Varna” 23 (1987) 41; Kojčeva, *La rôle de Hemus*, s. 84-85.

ὁ χειμὼν, -ῶνος, a więc *chłód, zima, mróz, zła pogoda, burza, deszcz*⁶, i to pomimo faktu, że w etymologii tego słowa i nazwy samych gór można dopatrzyć się elementów wspólnych. Ówczesna wymowa grecka nie pozwoliłaby utworzyć z χειμὼν formy *Emon/Emona*, gdyż odczytano by je jako Himon (-χ czytano jako -ch, zaś dwugłoskę -ει jako -i). Natomiast zgodnie z zasadami fonetyki greckiej okresu bizantyńskiego, przydech mocny w Αἴμων, -ονος, nie był wymawiany już w IV wieku, podczas gdy pomiędzy VII a IX wiekiem dyftong -αι zaczęto czytać jako -e, co w efekcie dawało formę *Emon/Emona*⁷. To dlatego właśnie w niektórych XIV-wiecznych źródłach bizantyńskich nazwa tego miasteczka pojawia się już w formie ὁ Ἐμμωνά, Ἐμωνα⁸. Zastosowaną przez dworskiego panegirystę pisownię Αἴμων, Αἴμονος, używał również inny autor okresu późnobizantyńskiego, mianowicie historyk Michał Kritobulos, określając nią całe pasmo staropłanińskie⁹.

Bizantyńskiemu panegirystcie chodziło jednak wyłącznie o umocnienie zbudowane w południowo-wschodniej odnodze Hemusu, tam gdzie pasmo górskie opada do wód Morza Czarnego. Znajduje się tam przylądek, wznoszący się na wysokość 63 m nad poziomem wód, noszący nazwę samych gór – Cauo de l'Emano, Lemano, Limano, Erminio źródeł łacińskich i włoskich map mor-

⁶ Por. T. Trifonov, *Sedemstotin naimenovanja ot bălgarskoto Ćernomorie. Spravočnik*, Varna 2003, 35. Odpowiedniki nowożytnie podaje za tym autorem.

⁷ Charakterystykę zmian w grece bizantyńskiej, por. V. Beševliev, *Părvobălgarski nadpisi*, Sofija 1992, 47-60; O. Jurewicz, *Gramatyka historyczna języka greckiego*, Warszawa 1999 (odpowiednie fragmenty dotyczące zmian fonetycznych i fleksyjnych w grece bizantyńskiej).

⁸ Por. A. Παπαδόπουλος-Κεραμύδης, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, t. 1, Sankt Peterburg 1891, 469 (gramota cara bułgarskiego Jana Aleksandra I dla klasztoru św. Mikołaja w Emonie, prawdopodobnie z 1339 lub 1354 r.); *Rešenje na Carigradskata patriaršija za dobavjane kām eparchijata na nesebărskija mitropolit na selišta ot Varnenskata mitropolija*, w: V. Gjuzelev, *Izvori za srednovekovnata istorija na Bălgaria (VII-XV v.) v avstrijskite rāropisni sbirki i archivī*, t. 1: *Bălgarski, drugi slavjanski i vizantijski izvori* (dalej: *Rešenje I*), Sofija 1994, 192 (nr 50, dokument patriarchatu konstantynopolańskiego z 1369 r.); *Rešenje na Sinoda na Carigradskata patriaršija za vāzvrāštaneto na krepostite Emona i Kozjak pod jurisdikcijata na nesebărskija mitropolit* (dalej: *Rešenje II*), w: Gjuzelev, *Izvori za srednovekovnata istorija*, s. 197 (nr 54 – dokument patriarchatu konstantynopolańskiego z 1372 r.). W przypadku pierwszego aktu patriarchalnego przyjmuje datację opartą na dziejach kościelnych, a zaproponowaną przez D. Gonis, *Tărnovo i krajbrežniete metropolii i archiepiskopii (Varna, Mesemvrija, Sozopol i Anchialo) prez XIV vek*, w: *Tărnovska Knižovna Škola*, t. 5: *Pametnici. Poetika. Istoriografija* (Peti meždunaroden simpozium Veliko Tărnovo, 6-8 septemvri 1989), red. G. Dinčev, Veliko Tărnovo 1994, 455-456 i 463-466 (tutaj też na s. 458 datacja gramoty Jana Aleksandra); I. Božilov – V. Gjuzelev, *Istoriija na Dobrudža*, t. 2: *Srednovekovie*, Veliko Tărnovo 2004, 356-359. Datację na 1389 r., opartą o analizę wydarzeń natury militarnej, zob. V. Gjuzelev, *Chronicon Mesembriae (Beleži ki vārchu istorijata na bălgarskoto Ćernomorie v perioda 1366-1448 g.)*, „Godišnik na Sofijskija Universitet. Istoričeski Fakultet” 66 (1972/1973) 171-172, przyp. 136; E.P. Naumov, *Iz istorii bolgarskogo Pričernomorija v konce XIV veka*, „Bulgarian Historical Review” 4 (1976) 51 i 55.

⁹ Por. *Critobuli Imbrietae Historiae* II 7, 1; 8, 3; 12, 2; 17, 2; V 19, 3, ed. D.R. Reinsch, Berolini – Novi Eboraci 1983, 953, 983, 103¹⁷, 1089, 207¹⁷⁻¹⁸.

skich, lub tureckie Eminé (Eminé burun, Eminé dag)¹⁰. Tutaj również sytuują Emonę średniowieczne i nowożytnie źródła kartograficzne¹¹. Opisując wybrze-

¹⁰ Por. E. Todorova, *Neizvestno frensko opisane na zapadnija Černomorski brjag ot 1738 g.*, „Izvestija na Narodnija Muzej – Varna” 23 (1987) 138; Jean-Baptiste Lechevalier (80-te godini na XVIII v.), praef., red. et trans. B. Cvetkova, com. P. Koledarov – B. Cvetkova, w: *Peregrinatores Francogalici de terris Haemo adjacentibus narrantes*, vol. I: XV-XVIII s., ed. B.A. Cvetkova, Serdicae 1975, 354; Louis-Auguste Felix Beaujour (1794-1799), praef., red. et trans. M. Kiselinčeva, com. M. Kiselinčeva – P. Koledarov, w: tamże, s. 425; Chugas Indžedžijan – Stepanos Kjuver Agonc, *Geografija*, w: *Armenski pātepisi za Balkanite XVII-XIX v.*, sās., prev. i kom. A. Ormandžijan, Sofija 1984, 132; Minas Pāžaskjan, *Pātuvane kām Polša. Istorijska na Pontos. Pisma* 257, w: *Armenski pātepisi za Balkanite XVII-XIX v.* (dalej: Pāžaskjan), s. 203; J.B. Richard (J.M. Audin) (1828-1851), pref. et trans. K. Vāzvāzova, com. P. Koledarov – K. Vāzvāzova w: *Peregrinatores Francogalici*, vol. II: XIX s., ed. B.A. Cvetkova, Serdicae 1981, 205; James Alexander (1826, 1829), trans. and an. E. Milanova, w: *British Travellers Accounts on the Balkans (end of the 16th Century until 1830)*, ed. M.N. Todorova, Sofia 1987, 676 i 698; Ami Boué (1836, 1837, 1838), pref. K. Vāzvāzova, trans. bulgar. B. Cvetkova – M. Kiselinčeva – K. Vāzvāzova, instr. P. Koledarov – B. Cvetkova – K. Vāzvāzova, w: *Peregrinatores Francogalici*, vol. II (dalej: Boué), s. 313; P. Nikov, *Edno opisane na Bālgarija ot 1852 godina*, „Bālgarska Istoričeska Biblioteka” 2 (1929) 134; W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus – Halbinsel*, t. 2: *Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi*, Wien 1887, 24; K. i Ch. Škopil, *Severoiztočna Bālgarija v geografičesko i archeologičesko otnošenje*, „Sbornik za Narodni Umotvorenija, Nauka i Knižnina” 8 (1892) 35; B. Škopilovi, *Černomorskoto krajbrežie i sāsēdnie podbalkanski strani v Južna Bālgarija*, „Sbornik za Narodni Umotvorenija, Nauka i Knižnina” 3 (1890) 6; K. Jireček, *Christijanskij element v topografičeskata nomenklatura na Balkanskite zemi*, „Periodičesko Spisanie” 11 (1898) 256; tenże, *Pātuvanija po Bālgarija*, prev. S. Argirov, red. E. Bužaški – V. Velkov, Sofija 1974, 877; V. Mikov, *Proizchod i značenje na imenata na našite gradove, sela, reki, planini i mesta*, Sofija 1943, 19, 198 i 246; V. Beševliev, *Antičnata toponimija u nas kato istoričeski izvor*, „Izvestija na Instituta za Bālgarski Ezik” 3 (1954) 341; H.J. Kissling, *Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1956, 47; Št. Atanasov – I. Dujčev – D. Angelov – G. Cankova-Petkova – D. Christov – B. Čolpanov, *Bālgarskoto voenno izkustvo prez feodalizma*, Sofija 1958, 559, przyp. 6; *Fontes Graeci Historiae Bulgariae*, t. 10, ed. M. Vojnov – V. Tāpkova-Zaimova – L. Jončev, Serdicae 1980, 143, przyp. 32; R. Rašev, *Starobālgarski ukreplenija na Dohnija Dunav (VII-XI v.)*, Varna 1982, 191 (nr 377); I. Božilov – K. Gagova, *Tabula Bulgariae Medii Aevi. Programme de l’élaboration d’une carte historique et géographique de la Bulgarie médiévale*, „Byzantinobulgarica” 8 (1986) 328; A. Totešev, *Novi svedenija za minaloto na s. Emona, Burgaska oblast*, „Godišnik na Narodnija Archeologičeski Muzej” 8 (1992) 331 i 335 (tu wykość cypla), 337; K. Gagova, *Trakija prez bālgarskoto Srednovekovie. Istoričeska geografija*, Sofija 2002, 208. Niektóre mapy okreslają cypel mianem Paleokastro, a więc odzwierciedlającym wznoszące się tu umocnienie, zob. P. Deliradev, *Prinos kām istoričeskata geogarfija na Trakija*, t. 1, Sofija 1953, 185; A. Kuzev, *Kozjak i Emona*, w: *Bālgarskie srednovekovni gradove i kreposti*, t. 1: *Gradove i kreposti po Dunav i Černo More*, sās. A. Kuzev – V. Gjuzev, Varna 1981, 316; M. Biernacka-Lubańska, *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Wrocław 1982, 246 (nr 45); Božilov – Gagova, *Tabula Bulgariae Medii Aevi*, s. 328; Totešev, *Novi svedenija*, s. 334, 337; Gagova, *Trakija*, s. 208.

¹¹ Por. V. Beševliev, *Eine Militärkarte der Balkanhalbinsel aus den letzten Jahren des 14. Jahrhunderts*, „Linguistique Balkanique” 7 (1963) nr 2, 43 i 44 oraz mapy nr 1-2 (tzwierdza oznaczona na cyplu morskim bez wymieniania z nazwy); B. Dimitrov, *Bālgarija v srednovekovnata morska kartografija XIV-XVII vek*, Sofija 1984, 20.

ze czarnomorskie na południe od Odessos (Warny), rzeki Panisos (Kamczji) i miasta Tetranaulochus (dziś miasto Obzor?) Pliniusz Starszy stwierdził, że *Góra Hemus*,

„która obszernym grzbietem swoim na Pont się nachyla, miała na szczycie miasto Arysteum”¹².

To właśnie na miejscu tego starożytnego ośrodka w średniowieczu wznosiła się twierdza wywodząca swą nazwę od gór Hemus, umocnienia której identyfikuje się z ruinami znajdującymi się w odległości 1600 m na południowy wschód od współczesnej wsi Emony (okręg burgaski, gm. Nesebyr)¹³.

Pierwsza wzmianka o twierdzy¹⁴ pojawia się, pod formą Ajmen (lub Ajman), w ukończonym w 1153 r. dziele geograficznym Abu Abdulaah Mohamed ibn Mohamed al-Idrisiego (1099-1165), arabskiego uczonego na służbie władców sycylijskich. Sytuował on ją w czwartej sekcji szóstego klimatu, w obrębie Rumunii (Tracji) na drodze nadmorskiej, łączącej Konstantynopol z ujściem Dunaju. Odpowiedni fragment tekstu brzmi następująco:

„Z Achilu [Anchialos] do miasta Ajmen jest 25 mil drogą morską. Z Ajmenu do Barnas [Warny] jest 50 mil [...]. Z miasta Malisia [Malewsko Gradiszte koło wsi

¹² Plinius, *Naturalis historia* IV 11 (18), ed. L. Janus, I, Lipsiae 1870, 164³⁰⁻³¹: „Mons Haemus vasto iugo procumbens in Pontum oppidum habuit in vertice Aristaeum”, tłum. polskie J. Łukaszewicz: *K. Pliniusza Starszego Historii Naturalnej ksiąg XXXVII*, t. 2 : *Księgi III-VI*, Poznań 1845, 167; por. *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, ed. G. Mihailov, vol. 1, Serdicae 1956, 251 (nr 306); P. Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, t. 6: *Thrakien (Thrak, Rodop and Haimimontos)*, Wien 1991, 259; Totešev, *Novi svedenija*, s. 331; Gagova, *Trakija*, s. 209.

¹³ Por. Loparev, *Vizantijskij*, s. 27, przyp. 6; D. Angelov, *Säobštitelno-operacionii linii i osvedomitelna služba väv vojnite i väšnšo-političeskite otnošenija meždu Bälgarija i Vizantija prez XII-XIV vv.*, „Izvestija na Bälgarskoto Istoričesko Družestvo” 22-24 (1948) 227; Deliradev, *Prinos kām istoričeskata geogarfija*, s. 185; Atanasov – Dujčev – Angelov – Cankova-Petkova – Christov – Čolpanov, *Bälgarskoto voenno izkustvo*, s. 144; P. Koledarov – N. Mičev, *Promenite v imenata i statuta na selištata v Bälgarija 1878-1972 g.*, Sofija 1973, 106 (w okresie panowania osmańskiego Emon, Emine); Kuzev, *Kozjak i Emona*, s. 316; G. Schramm, *Erober und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im Ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart 1981, 11, 205-206 i 391 (Emona to wersja z końcówką słowiańską); *Samijat Tärnovgrad šte raztrābi pobedite. Srednovekovni poeti za Bälgarija*, säs. V. Gjuzelew, Sofija 1981, 248, przyp. 18; Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, s. 259; D. Angelov – B. Čolpanov, *Bälgarska voenna istorija ot vtorata četvārt na X do vtorata polovina na XV v.*, Sofija 1989, 121, 123 (mapa), 155, 230-231 (mapa), 233, 248 i 250; Totešev, *Novi svedenija*, s. 334; Gagova, *Trakija*, s. 208. Podczas prac budowlanych pod koniec XIX wieku koło wsi odsłonięto fundamenty umocnienia, zob. Ch. i K. Škorpil, *Njakoi beležki värchu archeologičeskite i istoričeskite izsledvanija v Trakija*, Plovdiv 1885, 53 (nr 63). Wszystkie współczesne lokalizacje administracyjne podaje za *Administrativen atlas. Republika Bälgarija*, Sofija 2002.

¹⁴ Na temat wcześniejszych, hipotetycznych, identyfikacji, por. Totešev, *Novi svedenija*, s. 333-334. Z terenu Emony znana jest także XII-wieczna płyta nagrobna z inskrypcją greckojęzyczną, zob. V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin 1964, 101, nr 151; Božilov – Gagova, *Tabula Bulgariae Mediū Aevi*, s. 328.

Nowo Paniczarewo¹⁵] na południe nad morze, gdzie jest miasto Ajmen jest 6 mil. Miasto Ajmen leży nad brzegiem morza Nitas [Morze Czarne]”¹⁶.

Analogiczne dane na temat lokalizacji Emony znajdują się we włoskiej locji¹⁷, której fragment dotyczący Morza Czarnego, pochodzi z 1296 roku:

„Ze wspomnianego Asillo [Anchialos] do Mezembre [Mesembrii] 17 mil na północ i trochę na północny wschód [...] Z Mezembre do Erminio [Emony] 8 mil na północny wschód. Ze wspomnianego Arminio [Emony] do Warny, lub jeśli wolicie Galaty, 50 mil na północ i trochę na północny zachód”¹⁸.

Uderzająca jest zbieżność pomiędzy odległościami podanymi przez oba źródła. Nieco inne dane przytacza XIV-wieczny portolan¹⁹ wenecki (w odpisie greckim z XVI wieku):

„Z Mesembrii do cypla Lemano [Emona] na mapie z północnego wschodu ku wschodowi jest 30 mil. Od cypla Lemano do Wice [Wicza–twierdza na cyplu św. Atanazego lub u ujścia rzeki Kamczji], z południa na północ, jest 15 mil”²⁰.

¹⁵ Wieś należy do okręgu burgaskiego, gminy Primorsko, por. B. Nedkov, *Bългария i sāsēdnite ij strani spored „Geografijata” na Idrisi*, Sofija 1960 (dalej: Al-Idrisi), 138, przyp. 266. Boris Nedkov zwraca tu uwagę, że przy tej identyfikacji Malisii geograf arabski popełnił pomyłkę, gdyż w pobliżu tego ośrodka nad morzem znajduje się miasto Sozopol, a nie Emona; zob. też Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, s. 378.

¹⁶ Al-Idrisi VI 4, ed. Nedkov, s. 68, 78 i 82 (strony stanowią odnośniki do tekstu oryginalnego; tłumaczenie za przekładem B. Nedkova, na stronie równoległej cytowanego wydania); P.St. Koleदारov, *The Bulgarian State in Medieval Cartography (9th-15th century A. D.)*, „Études Historiques” 6 (1973) 41; tenże, *Pārvata bālgarska dāržava v srednevekovnata kartografija*, „Vekove” 2 (1973) nr 1, 21; S. Kenderova – B. Beševliev, *Balkanskijat poluostrov izobrazen v kartie na al-Idrisi. Paleogeografsko i istoriko-geografsko izsledvane*, č. 1, Sofija 1990, 89; Kenderova – Beševliev, *Zapadnoto krajbrežie na Černo More v geografskite predstavi na al-Idrisi (1154 g.)*, „Minalo” 7 (2000) nr 4, 15.

¹⁷ Locja – dział nautyki, zajmujący się opisem wód żeglownych, ze szczególnym wskazaniem na bezpieczną i sprawną żeglugę. Dane ujmuje się w podręcznik nawigacyjny, stanowiący uzupełnienie do mapy, zawierający informacje o prądach, pływach, różnorodnych przeszkodach żeglugowych, warunkach pogodowych itp.

¹⁸ Dimitrov, *Bългария v srednevekovnata morska kartografija*, s. 32: „De lo dicto Asillo a Mezembre XVII millara per tramontana ver lo greco paucio [...]. De Mezembre a l’Erminio VIII millara per greco. De lo dicto Arminio a Varna, volete a Galata, L millara per tramontana ver lo maestro poco”.

¹⁹ Portolan – typ mapy, przeznaczonej dla żeglarzy, opisujący wybrzeża pomiędzy poszczególnymi portami; swoisty przewodnik po portach wzdłuż brzegów morskich.

²⁰ *Second portulan de la Méditerranée moyen et orientale*, w: *Les portulanes grécs*, éd. A. Delatte, Liège – Paris 1947, 231²⁷⁻³⁰: „ἀπὸ τὴν Μεσηβρεία ὡς τὸν κάβο τοῦ Λεμάνου, εἰς τὴν κάρτα τοῦ γράγον ἴφεον λεβάντη, ἔναι μίλλια λ'. ἀπὸ τὸν κάβο τοῦ Λεμάνου ὡς τὴν Βίτζη, ὅστις α τρεμουντάνα, ἔναι μίλλια εἴ". Informacje te powtarza inna włoska locja z XIV stulecia, por. Dimitrov, *Bългария v srednevekovnata morska kartografija*, s. 36.

II. SZCZEGÓŁY TOPOGRAFICZNE I ZNACZENIE EMONY

Wnioski wynikające z powyższych opisów są następujące: a) Emona stanowiła jeden z istotnych portów i zarazem punktów orientacyjnych w nawigacji w XII-XIV wieku na szlaku morskim, pomiędzy takimi ważnymi ośrodkami nadmorskimi jak Anchialos, Mesembria i Warn²¹; b) jej bliskie położenie względem Anchialos i Mesembrii, pełniących dla Bizancjum rolę baz wypadowych do działań zbrojnych przeciwko Bułgarii, określało jej znaczenie jako forpoczty najbardziej wschodniej partii staropłanińskiego systemu obronnego państwa bułgarskiego. Potwierdza to przekaz Neşri'ego, tureckiego historyka z 2. poł. XV stulecia, który wymienia Ejmenoz wśród potężnych twierdz znajdujących się w ziemi cara bułgarskiego Jana Szyszmana (1371-1395)²².

Średniowieczne umocnienie wznosiło się na samym skraju cypla i zbudowane zostało na planie rozwartokątnego trójkąta, dostosowanego do przebiegu krawędzi wzniesienia. Kąt rozwarty skierowany był na wschód, zaś podstawa trójkąta (i zarazem najdłuższy ciąg murów twierdzy) mierzyła 150 kroków. Szerokość umocnienia była ponad dwukrotnie mniejsza od długości. W 1887 r., od strony północnej, widoczne były jeszcze pozostałości jego bramy²³. Uwzględniając informacje zawarte w dziele al-Idrisiego, należałoby datować wzniesienie ośrodka przynajmniej na 1. poł. XII stulecia, a więc byłaby to fundacja bizantyńska, chyba, że przyjmemy, iż arabski geograf miał na myśli nieumocniony ośrodek miejski; nic jednak na to nie wskazuje.

Niektórzy uczeni przyjmują, że przystań związana z twierdzą znajdowała się w odległości 2-3 km na północ od fortyfikacji, w zatoce św. Demetriusza, miejscu osłoniętym przed wiatrami²⁴. Asen Toteszew przeciwstawił się temu założeniu, wykazując, że twierdza posiadała dwie przystanie – pierwszą, na

²¹ P. Koledarov (*Političeska geografija na srednovekovnata bǎlgarska dǎržava*, t. 2: 1186-1396, Sofija 1989, 88, przyp. 41), ocenia Emonę jako „całkiem nieistotną osadę i przystań”. W zestawieniu z takim znaczącym ośrodkiem jak Białogród Naddniestrzański, z którym go porównuje, oczywiście ma rację, ale w kontekście roli strategicznej, jako twierdzy i przystanku na drodze morskiej, pogląd ten nie jest zasadny, por. K. Gagova, *Pǎtna sistema v severna Trakija prez XIII-XIV v.*, „Istoričeski Pregled” 39 (1983) 92. Wraz z leżącym na północy przykładem Kaliakry cypel emoński stanowił główny punkt orientacyjny w żegludze w tej części Morza Czarnego, zob. E. Todorova, *Medieval Genoese Nautical Cartography on the West Black Sea Coast*, „Études Balkaniques” 17 (1981) nr 2, 128; Božilov – Gjuzelev, *Istorija na Dobrudža*, s. 300 i 303 (tu cytaty z portolanu, gdzie oba przykłady zostały wymienione jako punkty orientacyjne). Generalnie funkcjonowanie twierdzy w kontekście dziejów kontaktów bizantyńsko-bułgarskich należy ograniczyć do okresu późnośredniowiecznego, zob. Rašev, *Starobългарski ukreplenija*, s. 177, 191 (nr 377).

²² Por. Mechmed Neşri, *Ogledalo na sveta. Istorija na osmanskija dvor*, sās. i prev. ot osmanoturski M. Kalicin, Sofija 1984 (dalej: Neşri), 94.

²³ Opis na podstawie niepublikowanych obserwacji Karela Škorpila, pochodzących z jego prywatnego archiwum, por. Totešev, *Novi svedenija*, s. 334.

²⁴ Por. Dimitrov, *Bǎlgarija v srednovekovnata morska kartografija*, s. 20; Božilov – Gagova, *Tabula Bulgariae Medii Aevi*, s. 328; K. Gagova, *Trakija*, s. 208.

północnym zachodzie, w miejscowości Irakli (od gr. Ἡρακλῆς), koło współczesnego św. Własa (nazwa miejscowości od postaci św. Własjusza z Sebasty), i drugą, bezpośrednio u podnóży cypla²⁵. Problem jednak w tym, że umiejscawianie przez niego Irakli koło św. Własa nie znajduje potwierdzenia w geografii historycznej tego obszaru. Osada Herakles (Iraklis, Irakli), leżała bowiem nad morzem, na wschód od współczesnej wsi Banja (okręg burgaski, gm. Nesebyr)²⁶, a funkcjonująca u jej podnóży przystań, odpowiadała lokalizacji zatoki św. Demetriusza, zaproponowanej przez B. Dimitrowa. Bez względu na tę dyskusję XV-wieczna mapa Henryka Martela dowodzi istnienia portu koło Emony co najmniej w 2. poł. tego stulecia (widnieje na niej *porto lemoni*)²⁷. Wydaje się, że tradycja funkcjonowania tutaj przystani dla statków sięgała starożytności, o czym świadczyć może wzmianka w *Periplusie Morza Czarne-*

„Z Odessos do podnóży Hemusu, które sięgają aż do wybrzeży Pontu jest 360 stadiów: tutaj również znajduje się przystań (schronienie) dla statków”²⁸.

Najprawdopodobniej wspomnianą przystań (lub port), należy identyfikować z wodami u podnóży cypla emońskiego. Pogląd ten zdaje się wspierać szerszy kontekst cytowanego fragmentu, w którym autor opisuje najpierw zarówno port morski (konkretnie Odessos), znajdujący się na północ od nieznanej z nazwy przystani, jak i następny, ulokowany na południe od niej (konkretnie Mesembrię)²⁹. Informacji na temat portu emońskiego dostarcza także Charles de Peyssonnel, francuski podróżnik z 2. poł. XVIII wieku, który stwierdził, że:

„[Emona] ma bardzo dobrą przystań o piaszczystym dnie. Mogą tam wpłynąć jednostki nawodne wszelkiego typu, lecz zimą bywają bardzo doświadczane [przez niesprzyjające wiatry]”³⁰.

²⁵ Por. Totešev, *Novi svedenija*, s. 332-337.

²⁶ Por. Deliradev, *Prinos kām istoričeskata geografija*, t. 1, s. 181, 182, 183, 196-198; Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, s. 260; Trifonov, *Sedemstotin naimenovanija*, s. 39.

²⁷ Por. Todorova, *Medieval*, s. 128.

²⁸ Arrianus, *Epistola ad Traianum in qua etiam Periplus Ponti Euxini* 36, w: *Geographi Graeci Minores*, vol. I, ed. C. Müller, Parisiis 1855, 400₅₋₇: „Ἐκ δὲ Ὀδησοῦ ἐς τοῦ Αἴμου τὰς ὑπωγείας, αἱ δὴ εἰς τὸν Πόντον καθήκουσι, στάδιοι τριακόσιοι ἐξήκοντα· καὶ δεῦρο ὄρμος ναυαῖ”; por. *Anonymi Periplus Ponti Euxini* 81, w: *Geographi Graeci* (dalej: Anonymus), s. 421₆₋₈.

²⁹ Por. Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, s. 259; Totešev, *Novi svedenija*, s. 332. Arrian wymienia wcześniej Odessos, które miało własny port, w następnej zaś kolejności, po cytowanym fragmencie, sytuuje Mesembrię, również wymienając jej przystań. Na Emonę mogą wskazywać także odległości pomiędzy Odessos, niezidentyfikowanym portem, a Mesembrią. Pomiędzy nim a tą ostatnią wynosiła ona tylko 90 stadiów, a więc była czterokrotnie mniejsza od tej między nieznaną przystanią a Odessos, różnica z grubsza odpowiadająca stosunkom odległości pomiędzy współczesną Warną, Emoną a Nesebyrem. Poza tym, wydaje się, iż nieprzypadkowo owa przystań umiejscowiona została u podnóży Hemusu, nad Morzem Czarnym, tak jakby na samym końcu łańcucha górskiego. Cały ten fragment, zob. Arrianus, *Epistola ad Traianum* 35-36, s. 400₃₋₈; por. Anonymus, *Periplus Ponti* 79, 81, 83, s. 421₁₋₂, 6-8, 14-15.

Inny opis, tym razem dziewiętnastowieczny, podaje, że Emine Burnu

„odstaje na czternaście mil od Warny i jest godną uwagi górą, u podnóży której znajduje się przystań”³¹.

Z kolei francuski podróżnik i uczony, Jean (Jaques) Nicolas Bellin, podał następującą informację na temat *Emené Bourni* w swym opisie zachodniego wybrzeża Morza Czarnego z 1738 roku:

„U podnóży tego cypla znajdują się skały, lecz przy wschodnim wietrze można rzucić kotwicę w zatoce pomiędzy nim a przylądkiem Mesembrii, które [cypel i przylądek – K. M.] położone są w odległości większej niż trzy miary morskie od siebie”³².

Biorąc pod uwagę warunki atmosferyczne panujące wokół przylądka i na południe od niego, możliwość zakotwiczenia koło Emony miała istotne znaczenie. W *Zarysie historii* patriarchy Nikefora oraz *Chronografii* Teofanesa Wyznawcy dwukrotnie (w odniesieniu do kampanii cesarza Konstantyna V przeciwko Bułgarom z 766 i 774 r.) znajdujemy bowiem informację, że północny wichur (βορρῶ) zniszczył chelandiony bizantyńskie w pobliżu Anchialos i Mesembrii³³. W odniesieniu do pierwszej z tych wypraw morskich uważa się, że okręty cesarskie miały docelowo dotrzeć do delty dunajskiej, ale rozbiły się o skalisty brzeg cypla emońskiego³⁴. Chociaż hipoteza o wyprawie floty nad Dunaj nie znajduje potwierdzenia w przekazach źródłowych, w których mowa jest o rzuceniu kotwicy przez nią koło Anchialos (a więc do katastrofy mogło dojść koło tego miasta), to niewątpliwie na wodach wokół wspomnianego cypla także nierzadko zdarzały się silne sztormy, i to w ciągu całego roku³⁵. Pomimo

³⁰ Charles de Peyssonnel (*les années 50-70 du XVIII^e s.*) 16, praef., red. et trans. B. Cvetkova, com. P. Koledarov, w: *Peregrinatores Francogalici*, vol. I, s. 306.

³¹ Pāžāškan 257, s. 203. Odległość położenia od Warny, podana przez armeńskiego podróżnika, nie jest oczywiście prawidłowa. Podobnie jak w okresie nowożytnym (*John Newberie*, trans. and an. M. Todorova, w: *British Travellers*, 33, rok 1582), przystań emońska mogła służyć za postój nocny dla statków pływających wzdłuż zachodnich wybrzeży Pontu.

³² Todorova, *Neizvestno*, s. 138: „Il y a des brisants a l'extremite de ce Cap, on peut mouiller a labbris des vents d'est procher la coste entre cette Pointe et celle de Mesevré qui sont eloignees l'une de l'autre, de plus de trois lieues”; francuskie *lieue* – dawna miara długości, tutaj morska, równa 5555 m, w powyższym przypadku łączna więc odległość pomiędzy wymienionymi punktami wynosiła około 17 km – dane o odległościach por. tamże, s. 145, przyp. 22.

³³ Por. Nicephorus Patriarcha Constantinopolitanus, *Breviarium historicum* 82, ed., anglie vertit, commentario instruxit C. Mango, Washingtoniae D.C. 1990, 156¹⁻⁹; Theophanes, *Chronographia* AM 6257, 6266, rec. C. de Boor, vol. I: *Textum graecum continens*, Lipsiae 1883, 437¹⁹⁻²⁴, 447²⁹⁻⁴⁴⁸⁴.

³⁴ Por. Božilov – Gjuzeev, *Istorija na srednovekovna*, s. 118.

³⁵ Por. Trifonov, *Sedemstotin naimenovaniia*, s. 35. Potwierdzenie danych autorów bizantyńskich o groźnych dla żeglugi, nawet latem, warunkach atmosferycznych koło Emony i Mesembrii znajdujemy nawet w XIX wieku, zob. C. Sayger (1829), praef. et trans. B. Cvetkova, com. B. Cvetkova – P. Koledarov, w: *Peregrinatores Francogalici*, vol. II (dalej: Sayger), s. 147.

istnienia tego niebezpieczeństwa, stoki samego przylądka musiały zapewnić na tyle dogodną osłonę przed wiatrami, że jednostki nawodne decydowały się zatrzymywać się na postój u ich podnóży. Zwłaszcza jeżeli będziemy pamiętać, że nie lepsze warunki stacjonowania zapewniały porty Mesembrii i Anchialos, także narażone na działanie sztormów.

Cypel emoński stanowił doskonały punkt obserwacyjny, zwrócony zarówno w stronę otwartego akwenu morskiego, jak i w kierunku newralgicznych strategicznie portów północno-wschodniej Tracji, takich jak Mesembria i Anchialos³⁶. Mógł więc spełniać istotną rolę w kontekście bizantyńsko-bułgarskich zmagani zbrojnych, zwłaszcza, gdy chodziło o wypatrzenie nadpływającej do tych portów, lub kierującej się dalej na północ, floty cesarskiej. O bliskości położenia Emony w stosunku do wymienionych ośrodków świadczy wzmianka, zawarta w decyzji synodalnej patriarchatu konstantynopolitańskiego z czerwca 1372 r., wedle której Emona i Kozjak to „dwie twierdze w pobliżu Mesembrii”³⁷. W tym kontekście Wesko Obreszkow uznaje, że cypel emoński zamyka od północy nadbrzeżny obszar tzw. „wewnętrznych ziem Hemusu (tł. śnd”tera to AĖmou)”³⁸, czyli wedle przekazu Jerzego Pachymeresa, terenów pomiędzy właściwymi stokami wschodniej partii Starej Płaniny, a znajdującymi się na południe od nich, w okolicach nadmorskiego Agatopola (Achtopola), górami Strandża³⁹. Przylądek zamykał również od północy dostęp do zatoki mesembryjskiej⁴⁰. Z kolei, podobnie jak Galata na północy, Emona od południa ograniczała i strzegła dostępu do masywu staropłanińskiego od strony morza, umożliwiając także nadzór nad poruszaniem się lądową drogą nadmorską. Ta szczególnie dogodna trasa była często wykorzystywana do podróży lub

³⁶ Feliks Kanitz potwierdza, że cypel stanowił rzucający się element rzeźby terenowej patrząc z Mesembrii w kierunku północnym, por. F. Kanitz, *Dunavsko-Balgaria i Balkanät. Istoričesko-geografsko-etnografski pätapisni proučuvania ot 1860-1879 g.*, t. 3, prev. M. Matliev – P.G. Gorbakov, red. V. Paskaleva – N. Markov, Sofija 1995 (tytuł oryginalny *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Leipzig 1879), 172; zob. też Totešev, *Novi svedenija*, s. 335.

³⁷ *Rešenje* II, s. 197: „τὰ περί τὴν Μεσημβρίαν δύο καστέλλα”. Czternastowieczny *Żywot Teodozjusza Tyrnowskiego* (rozdz. 10, ed. V.N. Zlatarski, „Sbornik Narodni Umotvorenija” 20:1904, nr 2, 173-4) również wymienia „góre Emońską, leżącą blisko Nesebyru [Mesembrii] nad Pontem Euksyńskim”. Nowożytni autorzy również sytuują Mesembrię u podnóża cypla emońskiego, zob. Adam Neale (1805-1806), trans. and an. E. Milanova, w: *British Travellers*, s. 454; Pážaşkjan 257, s. 203; Jacques-Jean-Marie François Bouden de Trommelin (1828), praef. et trans. B. Cvetkova, com. P. Koledarov, w: *Peregrinatores Francogalici*, vol. II, s. 133.

³⁸ Georgius Pachymeres, *De Michaele Paleologo* IV 30, éd. et notes A. Failler, trad. française V. Laurent: Georges Pachymères, *Relations historiques*, vol. II: *Livres IV-VI*, Paris 1984, 417₂₄₋₂₆.

³⁹ Por. V. Obreškov, *Černomorskoto krajbrežie na Trakija i administrativnata struktura na balkanskite dăržavi (XIII-XV vek)*, w: *Balkanät i moreto. Poslanija kām vremea i pokolenija*, red. I. Koev, Blagoevgrad 1999, 49. Na temat tego, że w okresie późnośredniowiecznym mianem Hemusu określano także pasmo strandżańskie, zob. C. Asdracha, *La therme „Hemos” chez Pachymère*, „Studia Balcanica” 10 (1975) 138-139, 141-142; Gagova, *Trakija*, s. 320.

⁴⁰ Por. Sayger, s. 190.

przemarszu wojsk od antyku (przede wszystkim w okresie rzymskim) aż po czasy nowożytne⁴¹. Wydaje się jednak, że odgałęzienie tej trasy prowadzące przez Emonę nabrało szczególnego znaczenia dopiero od XII stulecia, gdy wzniesiono tu omawiane umocnienie. Nie wspominali bowiem o tym odgałęzieniu, ani autorzy itinerariów antycznych, ani kronikarze wczesno- i średniewobizantyńscy⁴². Niewykluczone, że właśnie drogą prowadzącą przez cypel emoński poruszała się w 1190 r. armia cesarza bizantyńskiego Izaaka II Angelosa (1185-1195, 1203-1204), zdążająca na północ ku zrewoltowanym Asenidom⁴³. Niewątpliwie, na tej trasie działał wspomniany Michał Glabas w 1278-1279 roku. Zapewne znacznie częściej trasę tę wykorzystywali Bułgarzy, atakując leżące na południu porty bizantyńskie. Tak więc znaczenie Emony, w kontekście relacji bizantyńsko-bułgarskich, jako twierdzy strzegącej drogi nadmorskiej, ograniczyć wypada do okresu XII-XIV w., gdy trasa prowadząca przez cypel była intensywniej użytkowana (być może analogiczna sytuacja istniała, gdy w starożytności wznosiło się tu miasto Arysteum).

⁴¹ Por. K. i Ch. Škorpil, *Severoiztočna*, s. 35 (uważali, że do twierdzy dochodziło się odnogą głównej trasy prowadzącej przez obecną przełęcz Djulińską); Ch. Kesjakov, *Stari pátuvanja prez Bálgarija*, „Sbornik za Narodni Umotvorenija, Nauka i Knižnina” 11 (1895) 194 (Edward hr. Raczynski w 1814 r.); Boué 314; Kanitz, *Dunavska Bálgarija*, s. 173-174; P. Petrov, *Vástanieto na Ivajlo (1277-1280)*, „Godišnik na Sofijskija Universitet. Filosofsko-Istoričeski Fakultet” 49 (1955) nr 1, 239; tenże, *Bálgaro-vizantijskite otnošenija prez vtorata polovina na XIII v., otrazeni v poemata na Manuil Fil „Za voennite podvizi na izvestnija čutoven protostrator”*, „Izvestija na Instituta za Bálgarska Istoriija” 6 (1956) 565 (autor sytuuje twierdzę właśnie w kontekście drogi nadmorskiej); B. Dimitrov, *Beleżki za zapoadnočernomorskija krajbrežen pát v antičnata epoha*, „Vekove” 1 (1972) nr 3, 43-46; M. Devedžiev, *Kratka istorija na selištnoto razvitie po bálgarskite zemi*, Sofia 1979, 185; Biernacka-Lubańska, *The Roman and Early-Byzantine Fortifications*, s. 245 (nr 33); Obreškov, *Černomorskoto krajbrežie*, s. 48; Gagova, *Trakija*, s. 101; G. Kovačev, *Bálgarskite zemi među stara Planina i Strandža prez XII-XIV vek (istoriko-arheološkičesko izsledvane)*, Veliko Tárnovo 2002, 73.

⁴² Por. I. Velkov, *Stari Rimski pátišta i selišta v dnešnite bálgarski zemi*, „Bálgarska Istoričeska Biblioteka” 4 (1929) 70; V. Tápkoval-Zaimova, *Kám vápsova za voennite pátišta prez Párvoto bálgarsko carstvo*, „Istoričeski Pregled” 14 (1958) nr 1, 63; V. Beševliev, *Rimskite pátišta v Iztočnata čast na Balkanskija poluostrov*, „Numizmatika” 1 (1969) nr 1-2, 14; Dimitrov, *Beleżki*, s. 45; G. Škrivanić, *Roman Roads and Settlements in the Balkans*, w: *An Historical Geography of the Balkans*, ed. F.W. Carter, London – New York – San Francisco 1977, 128-129. Milczenie źródeł samo w sobie nie przesądza o nieużytkowaniu tego odcinka drogi we wspomnianych okresach, gdyż jeżeli chiano poruszać się wzdłuż brzegów, nie tracąc z oczu morza, należało przejść w pobliżu przylądka emońskiego.

⁴³ Na ten temat por. Angelov, *Săobštitelno-operacionii*, s. 227-228; K. Marinow, *Działania floty cesarzy bizantyńskich oraz okrętów ich sprzymierzeńców w wojnach z Bułgarią (XII-XIV w.)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 6 (2007) nr 1-2, 120-121.

III. DZIEJE TWIERDZY W KONTEKŚCIE KONFLIKTÓW ZBROJNYCH BIZANCJUM Z BUŁGARIĄ

Poza okresem lat 971-976 oraz 1000-1185, gdy władza carów bułgarskich nie obejmowała swym zasięgiem wschodnich partii Hemusu, lub po prostu nie istniało państwo bułgarskie, przylądek emoński i wznosząca się na nim twierdza (istniejąca zapewne od XII w.), pozostawały w granicach państwa bułgarskiego. W ręce bułgarskie dostała się, albo po klęsce bizantyńskiej w Przełęczy Trewnieńskiej w 1190 r., albo dopiero po 1201 r., gdy Bułgarzy ostatecznie zdobyli znajdującą się na północy Warnę. Przez długie lata twierdza emońska pozostawała w granicach Bułgarii. Dopiero bizantyńska kampania zbrojna lat 1278-1279 doprowadziła do włączenia tego obszaru w granice cesarstwa na okres ćwierćwiecza (dokładnie w latach 1279/1280-1304)⁴⁴.

Kolejne i ostatnie zarazem starcie o tę twierdzę pomiędzy Bizancjum i Bułgarią miało miejsce w latach 1366-1367. Nie był to konflikt *stricto* bizantyńsko-bułgarski, gdyż działania przeciwko nadmorskim twierdzom bułgarskim prowadził wówczas hrabia Amadeusz VI Sabaudzki, ale czynił to na rzecz Bizancjum, otrzymując zarazem częściowe wsparcie finansowe i posiłki ze strony cesarstwa⁴⁵. Wyposażony w dwadzieścia galer z załogami zbrojnymi Amadeusz atakował kolejno porty bułgarskie zachodniego wybrzeża Morza Czarnego, poczynając od Agatopola na południu, a skończywszy na Warnie, na północy. Dążąc do zajęcia najważniejszych ośrodków portowych, w czasie swych działań pozostawił nietknięte nadmorskie twierdze Starej Planiny. Z tego też względu, w październiku 1366, podczas oblężenia twierdzy warnieńskiej, hrabia wyekspediował znaczne siły bojowe na południe, drogą nadmorską przez wschodnie krańce Starej Planiny, by te podjęły się zdobycia Emony. W obliczu groźby oblężenia bułgarski garnizon twierdzy poddał się bez walki i udostępnił umocnienie oddziałom łacińskim. Amadeusz zaproponował towarzyszącym mu oddziałom greckim, aby w imieniu cesarza przejęły kontrolę nad umocnieniem, ale z braku dostatecznej ilości ludzi Bizantyńczycy odmówili⁴⁶. Dnia 25.10.1366 r. hrabia opłacił dwa statki transportowe, które miały za

⁴⁴ Szerzej o tym zagadnieniu por. K. Marinov, *Michail Duka Glava Tarchaniot i kreposti Gema v konce XIII v.*, w: *Byzantium, New Peoples, New Powers: the Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fourteenth Century*, ed. M. Kaimakamova – M. Salamon – M. Smorąg Różycka, Cracow 2007, 278-280 i 281-282.

⁴⁵ Por. F. Bollati di Saint Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amadeo VI (Il Conte Verde)* XLVII-XLVIII i 327, Torino 1900, 11 i 89.

⁴⁶ Por. Iz „Savojska chronika”, w: *Christomatija po istorija na Bălgarija*, t. 2: *Săštinsko srednovekovie (krajat na XII-XIV v.)*, s. 259. Warto podkreślić, że twierdza stanowiła jedyne, być może obok Kalokastronu (Kozjaku), nadmorskie umocnienie, zdobyte przez wojsko hrabiiego od strony lądu, zob. Gagova, *Trakija*, s. 209.

zadanie dostarczyć pożywienie lub posiłki zbrojne dla nowego, łacińskiego garnizonu Emony⁴⁷.

Wedle Wasila Gjuzelewa, zdobycie Emony miało wyrzucić nacisk na cara bułgarskiego Jana Aleksandra I (1331-1371), z którym władca sabaudzki prowadził rokowania w sprawie przepuszczenia przez terytoria bułgarskie, powracającego z Węgier cesarza bizantyńskiego Jana V Paleologa⁴⁸. Eugene L. Cox widział w zajęciu twierdzy pokaz siły i determinacji hrabiego oraz wzmocnienie jego pozycji w ramach działań zbrojnych⁴⁹. Prócz tego zwrócić należy uwagę, że zdobycie Emony, jak i pobliskiej twierdzy Kozjak, stanowiło logiczną konsekwencję prób opanowania Warny i Galaty, które znajdowały się dalej na północy. Chcąc trwale podporządkować kolejne ośrodki zachodniego wybrzeża Morza Czarnego, wojska hrabiego nie powinny bowiem pozostawiać w rękach bułgarskich umocnionych punktów za swoimi plecami (takich jak twierdze staropłanińskie). Tym bardziej, że ich zdobycie umożliwiało ewentualny swobodny przemarsz wojsk lądowych po tzw. drodze nadmorskiej z Konstantynopola nad Dunaj. Właśnie w związku z tą rolą strategiczną, jak również z racji na prowadzenie działań zbrojnych na rzecz Bizancjum, pierwotnie oferowano objęcie panowania nad tymi ośrodkami oddziałom bizantyńskim. Poza tym zajmując Emonę i Kozjak oraz podejmując próbę zdobycia Galaty, hrabia wkraczał na teren Starej Planiny, który dotychczas omijał, poruszając się drogą morską z Mesembrii do Warny. Warto również zwrócić uwagę, że w odniesieniu do obszarów nadmorskich na południe od Hemusu, oddziały łacińskie starały się zdobywać po kolei wszystkie ważne strategicznie porty czarnomorskie – Agatopol (Achtopol), Sozopol, Skafidę, Anchialos, Mesembrie⁵⁰. Działania przeciwko Emonie wpisywały się więc logicznie w ogólną strategię realizowaną przez hrabiego, a polegającą na zajęciu nadmorskich ośrodków Bułgarii. Dodatkowo, jak słusznie zauważył E.L. Cox, zajęcie Emony wzmacniało pozycję hrabiego w Mesembrii, która była jego siedzibą podczas działań zbroj-

⁴⁷ Por. Bollati, *Illustrazioni della spedizione* 301, s. 85.

⁴⁸ Por. V. Gjuzelev, *Očerci vărču istorijata na bǎlgarskija severoiztok i Černomoriето (kraja na XII-načaloto na XV vek)*, Sofija 1995, 56; Božilov – Gjuzelev, *Istorija na Dobrudža*, s. 231.

⁴⁹ Por. E.L. Cox, *The Green Count of Savoy Amadeus VI and Transalpine Savoy in the Fourteenth Century*, Princeton 1967, 225.

⁵⁰ Por. Iz „Savojska chronika”, s. 170-172; V. Gjuzelev, *Il Mar Nero ed il suo litorale nella storia del Medioevo Bulgaro*, „Byzantinobulgarica” 7 (1981) 21; P. Koledarov, *Bǎlgarskata srednovekovna dǎržava i Černomorskijat brjag*, w: *Srednovekovna Bǎlgarija i Černomoriето (Sbornik dokladi ot naučnata konferencija Varna – 1980)*, sǎs. A. Kuzev, red. T. Jordanov, Varna 1982, 30; Koledarov, *Političeska*, s. 105; Angelov – Čolpanov, *Bǎlgarska voenna istorija*, s. 154-155; Gjuzelev, *Očerci*, s. 54-55; Božilov – Gjuzelev, *Istorija na Dobrudža*, s. 230; K. Gagova, *Krǎstonosnite pochodi i srednovekovna Bǎlgarija*, Sofija 2004, 198-199 i 205-212. Dodatkowym bodźcem do podboju tych portów mogły być motywy ekonomiczne, szczególnie pociągające dla Wenecjan i Genuńczyków, zob. S.N. Lišev, *Bǎlgarskijat srednovekoven grad. Obštestveno-ikonomičeski oblik*, Sofija 1970, 136.

nych przeciwko Bułgarom. Podobnie jak Anchialos na południowym zachodzie, Emona osłaniała bowiem dostęp do bazy Sabaudczyka od strony północnego wschodu⁵¹. Fakt, że zajęcie jej pozostawiono na okres późniejszy, wynikał z jej przynależności do mniej istotnych miast i portów (w porównaniu z takimi ośrodkami, jak np. Mesembria i Warna), oraz usytuowania, gdyż niemożliwym było zaatakowanie jej od strony morza.

Pomimo tego, iż obrońcy poddali twierdzę, hrabia, zgodnie ze swoim zwyczajem, nałożył na miasto kontrybucję wojenną. Jej wysokość wynosiła 1100 złotych perperów według wagi (kursu) mesembryjskiej. Gmina miejska (*communitas*) przekazała sumę poprzez pewnego Katalończyka, tłumacza i mieszkańca Emony⁵². Fakt ten może wskazywać, że twierdza stanowiła na tyle atrakcyjne miejsce do osadnictwa, że przyciągała ludność z zachodu Europy. W tym kontekście twierdzi się nawet, że przystań emońska mogła odgrywać pewną rolę w wymianie handlowej między niezbyt zasobnym górskim zapleczem twierdzy, a istotnymi ośrodkami czarnomorskiego handlu międzynarodowego⁵³. Dowodzić tego może informacja, że w 1437 r., zamieszkujący stolicę bizantyńską Włoch Giacomo Badoer, zawierał transakcje handlowe z kupcami emońskimi⁵⁴.

Wkrótce, a mianowicie w dniu 21 grudnia 1366 r., doszło do zawarcia układu pokojowego między Bułgarią a Bizancjum i Sabaudczykiem. Na jego mocy Bizancjum miało otrzymać wszystkie twierdze zajęte przez wojsko Amadeusza VI. Władza hrabiego nad Emoną nie trwała jednak długo. Już w styczniu 1367 r., prawdopodobnie z powodu wysokiej kontrybucji i pewnych nadużyć ze strony łacinników, ludność miasteczka podniosła bunt i przegnała kontyngenty Sabaudczyka. Antonio Barberi wyraźnie stwierdza, że wówczas hrabia prowadził regularną wojnę przeciwko twierdzy, a do niewoli dostał się jeden z jego dowódców, odpowiedzialny za zaopatrzenie w żywność, którego emończycy zwolnili dopiero za okup wynoszący 16 florenów⁵⁵. Ostatecznie więc twierdze na terenie Hemusu, w tym Emona, pozostały w rękach cara bułgarskiego. Ten wkrótce (po 1369 r.) odstąpił je władcy dobrudzańskiemu⁵⁶. Natomiast

⁵¹ Por. Cox, *The Green Count*, s. 227. Autor pisze o osłanianiu Mesembrii przez wspomniane ośrodki od wschodu i zachodu, choć bardziej były to północny wschód i południowy zachód. Przy okazji warto zwrócić uwagę, że Emona spełniała w tym układzie rolę umocnionego punktu, strzegącego północnego skraju Zatoki Mesembryjskiej.

⁵² Por. Bollati, *Illustrazioni della spedizione XII*, s. 5.

⁵³ Por. Kuzev, *Kozjak i Emona*, s. 317; Dimitrov, *Bălgarija v srednovekovnata morska kartografija*, s. 19.

⁵⁴ Por. G. Badoer, *Il libro del conti: Costantinopoli (1436-1440)*, ed. U. Dorini – T. Bertelè, w: *Il Nuovo Ramusio*, t. 3, Roma 1956, 112.

⁵⁵ Por. Bollati, *Illustrazioni della spedizione* 421, s. 107; Cox, *The Green Count*, s. 230; Kuzev, *Kozjak i Emona*, s. 319-320.

⁵⁶ Por. Gjuzelev, *Chronicon*, s. 163; Kuzev, *Kozjak i Emona*, s. 321-322; Gjuzelev, *Očerci*, s. 56-59; Božilov – Gjuzelev, *Istorija na srednovekovna*, s. 607; Božilov – Gjuzelev, *Istorija na*

w przeddzień antybułgarskiego najazdu osmańskiego z 1388 r., Emona ponownie znajdowała się w granicach Bułgarii Tyrnowskiej⁵⁷. W tym miejscu przypomnieć należy, że w połowie XIV wieku Bułgaria rozpadła się na kilka mniejszych organizmów państwowych, w tym na carstwo tyrnowskie, będące głównym spadkobiercą niepodzielnego państwa, księstwo dobrudzańskie oraz carstwo widyńskie (w pełni samodzielne od 1371 r.)⁵⁸. Istnieje koncepcja, że w okresie 1391-1399 (nawet od 1388 r.) Emona przynależała do nadczarnomorskiego władztwa cesarza Jana VII Paleologa, lecz nie uzyskała ona szerszej akceptacji w nauce⁵⁹. Wydaje się więc, że po raz ostatni weszła ona w posiadanie bizantyńskie na mocy porozumienia cesarstwa z Osmanami w 1403 r. i wraz z pozostałymi nadmorskimi ośrodkami uległa Turkom ostatecznie w marcu 1453 roku⁶⁰.

IV. EMONA W SYSTEMIE ADMINISTRACJI KOŚCIELNEJ

W zakresie administracji kościelnej ośrodek związany był zazwyczaj z metropolią mesembryjską, choć w okresie 1369-1372⁶¹ (według niektórych uczonych nawet od 1366 r.⁶²) należał do diecezji warneńskiej. Podlegał więc patriarchatowi konstantynopolitańskiemu i to nawet pomimo przynależności do któregoś z państw bułgarskich, czy to carstwa tyrnowskiego, czy też państwa dobrudzańskiego. Była to zresztą charakterystyczna cecha portów nadczarno-

Dobrudża, s. 232 i 234. Nieco inaczej, zob. Koledarov, *Političeska*, s. 86 i 105. Na mocy porozumienia pokojowego z grudnia 1366 r. Bizancjum miało otrzymać również Warnę, ale warunku tego Tyrnowo nigdy nie spełniło, przekazując ją Dobroticy.

⁵⁷ Por. Nešri, s. 95 (wymienia ją wśród umocnień, znajdujących się w granicach Carstwa Tyrnowskiego); Gjuzew, *Chronicon*, s. 163, przyp. 37; Kuzev, *Kozjak i Emona*, s. 322; Dimitrov, *Bălgarija v srednovekovnata morska kartografija*, s. 19-20; Božilov – Gjuzew, *Istorija na Dobrudža*, s. 240.

⁵⁸ Por. T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław 1988, 107-108; Gjuzew, *Očerci*, s. 49-51.

⁵⁹ Por. E.P. Naumov, *Mesembrijskie gramoty XIV veka (o maloizučennych stranicach istorii Bolgarii i Vizantii)*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 6 (1968) 61-66 i 69; tenże, *Iz istorii bolgarskogo Pričernomorija*, s. 51-59; krytyka u V. Gjuzew, *Nesebărskata mestna chronika ot XIV-XV v. kao izvor za istorijata na bălgarskoto Černomorsko krajbrežie*, w: tenże, *Srednovekovna Bălgarija v svetlinata na novi izvori*, Sofija 1981, 218-219; I. Božilov, *Familjata na Asenevci (1186-1460). Genealogija i prosopografija*, Sofija 1994, 438-439 oraz 449, przyp. 33; por. S. Mešanović, *Jovan VII Paleolog*, Beograd 1996, 48, 51-64 i 82-91 oraz V. Načev, *Bălgarski carski gramoti. Săstavitelstvo, očerci, komentar*, Sofija 1996, 146-148.

⁶⁰ Por. Kuzev, *Kozjak i Emona*, s. 323; Božilov – Gjuzew, *Istorija na Dobrudža*, s. 266.

⁶¹ Por. *Rešenje* I, s. 192 (nr 50); *Rešenje* II, s. 196-197 (nr 54).

⁶² Por. Dimitrov, *Bălgarija v srednovekovnata morska kartografija*, s. 19. Wydaje się jednak, że zawirowania wokół przynależności twierdzy do diecezji warneńskiej lub metropolii mesembryjskiej związane były raczej z popadnięciem Emony w granice państwa dobrudzańskiego (a więc z 1369 r.), niż ze zdobyciem ośrodka przez rycerzy Amadusza VI Sabaudzkiego w 1366 r., zob. Gonis, *Tărnovo i krajbrežnite metropolii*, s. 464-465.

morskich, w których znaczącą liczbę (a w niektórych przeważającą) mieszkańców stanowili Grecy⁶³.

Podsumowując podkreślić wypada, że już sam fakt identyczności nazwy omawianego umocnienia i całego pasma górskiego wskazuje, że cypel, na którym się ono wznosiło, był wyjątkowo charakterystycznym i powszechnie znanym elementem miejscowej rzeźby terenowej, szczególnie rozpoznawalnym od strony morza. Lokalizacja zarówno na trasie często wykorzystywanej lądowej drogi nadmorskiej, jak również na szlaku morskim, określała znaczenie twierdzy Emony w kontekście bizantyńsko-bułgarskich konfliktów zbrojnych.

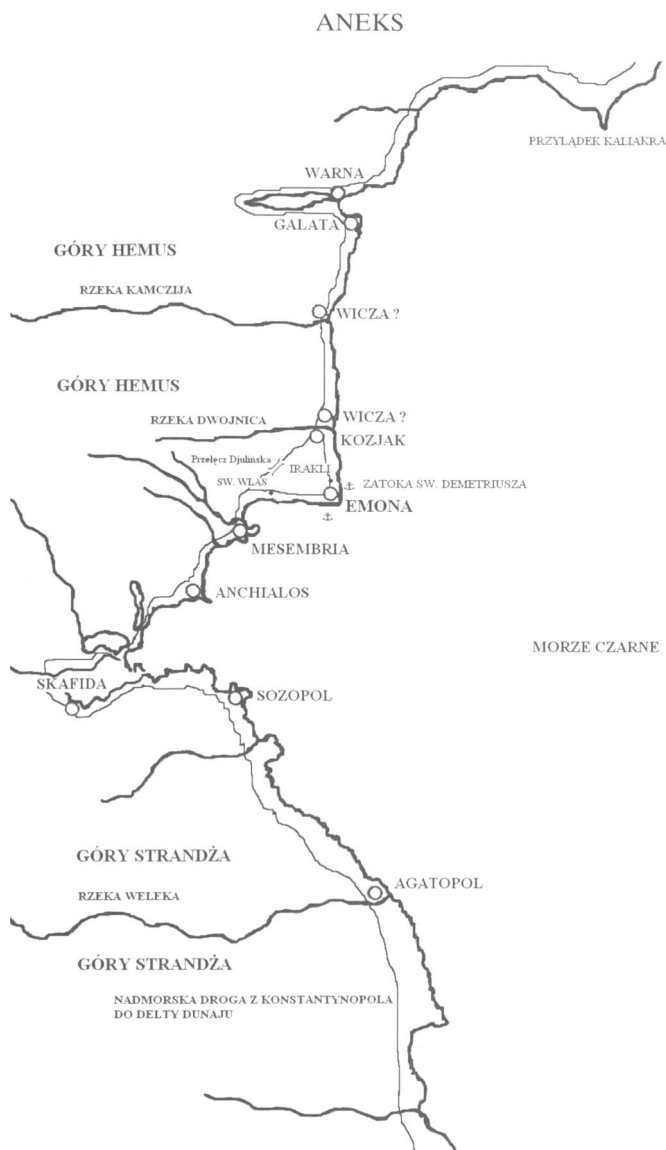
FORTERESSE EMONA

Sur les versants maritimes de l'Hémus moyenâgeux

(Résumé)

La forteresse Emona constitua une des fortifications flanquant les versants maritimes de la montagne Hémus (Balkan, Stara Planina), qui étaient une barrière stratégique la plus importante dans la Thrace Nord-Est au Moyen Âge. Construite le plus probablement par les Byzantins au début du XII siècle, après la libération de la Bulgarie de la suprématie byzantine à la fin de ce siècle, elle tomba dans les mains bulgares. Les Byzantins la rattrapèrent pour la période entre 1279/1280-1304. Au XIV siècle elle resta dans les mains bulgares, brièvement tombant sous suprématie latine en tant que le résultat de la campagne du comte Amadée de Savoy contre la Bulgarie en 1366-1367, pour succomber aux Ottomans à la fin de ce siècle. Une dernière fois elle fut sous le pouvoir des Byzantins dans les années 1403-1453. La place de fortification au but du promontoire maritime, avancé dans la mer, fit qu'Emona constitua un des ports fondamentaux et à la fois un des points d'orientation pour la navigation aux XII-XV siècles sur le trajet maritime entre les centres maritimes importants comme Anchiale, Messembrie et Varna. Avec ce centre deux embarcadères furent liés – aux versants Sud du promontoire ainsi qu'au Nord de la forteresse, dans la baie de Saint Démétrius. Sa place, proche à Anchiale et Messembrie, exerçant pour la Byzance le rôle des bases d'attaques pour les actions militaires contre la Bulgarie, détermina son importance comme un avant-poste de la partie la plus d'est du système de la défense de Stara Planina pour un État bulgare. Emona limita du Sud et veilla sur l'accès au massif de Stara Planina du côté de la mer, surveillant aussi les mouvements sur la route maritime de terre. Dans le domaine ecclésiastique elle resta au principe constamment liée avec la métropole de Messembrie, alors soumise au patriarcat de Constantinople, même dans le temps, où elle fut placée entre les frontières de l'État bulgare.

⁶³ Szerzej na ten temat por. V. Gjuzev, *Njakoi aspekti na vizantijskoto prisăstvie v bălgarskoto Černomorie ot kraja na XII do sredata na XV vek*, w: Preslav. Sbornik, t. 4, red. I. Božilov, Sofia 1993, 386-397; Gonis, *Tărnovo i krajbrežnite metropolii*, s. 455-460 i 463-466.



Il 1. Mapa części południowo-zachodnich wybrzeży Morza Czarnego, z uwzględnieniem twierdz na wschodnich krańcach Hemusu (Starej Planiny); źródło mapy (ze zmianami autora – K.M.): A. Kuzev, Kozjak i Emona, w: *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti*, t. 1: *Gradove i kreposti po Dunav i Černo More*, sās. A. Kuzev – V. Gjuzelev, Varna 1981, 319.